

SADRIDDIN AYNIY VA FAYZULLO XO'JAYEV BUXORO JADIDLARINING YO'LBOSHCHISI SIFATIDA.**Giyasov Sadiy Salohiddinovich**

Bux DPI o'qituvchisi

Sadriddin Ayniyning 22 bobdan iborat “Tarixi inqilobi fikri dar Buxoro” tarixiy asari O’rta Osiyo jadidchiligi tarixini o’rganishda chinakam qimmatli manba hisoblanadi. Unda muallif Buxorodagi jadidchilik tarixi: amirlikda muxolif jadidchilik g’oyalarning kamolotga yetgan davri, buxoro jadidlarining zulm va qoramag’izlikka qarshi kurashi, “usuli jadid” tipidagi maktablarning shakllanishi, faoliyati yoritilgan. Buxoro jadidlarining yashirin jamiyati - “Tarbiyai atfol” (“Bolalar tarbiyasi”), jadidlarning “Buxoroi sharif” gazetasi, uning “Turon” ilovasi nashr etilishi va hokazo. mahalliy o’qituvchilar, jumladan, tatar jadidchiligi vakillaridan yangi usul maktablari asoschilari.

1920-1921 yillarda Buxoro Xalq Sovet Respublikasi maorif komissari Nazir (komissari) Qo’ri Yo’ldosh Po’latovning iltimosiga ko’ra. S.Ayniy «Tarixi inqilobi fikri dar Bukhoro» kitobini o’zbek tiliga tarjima qilgan. U faqat 1926 yilda qisqartirilgan holda “Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar” (“Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar”) nomi bilan nashr etilgan¹. Muallif vafotidan so’ng jadidlar faoliyatining eng notinch davriga ijobiy baho berilgani uchun 1963-yilda sezilarli qisqartirishlar bilan qayta nashr etildi. Rus tilida 1986-yilda “Pomir” jurnalida alohida boblar chop etilgan. Mashhur adabiyotshunos Rahim Xoshim 1987-yilda kitobning o’zbekcha nusxasini “Tarixi inqilobi Buxoro” (“Buxoro inqilobi tarixi”) nomi bilan tojik tiliga tarjima qilgan.^{1 2} Muallif bu kitobni to’rt qismga bo’lib, o’nlab kichik boblarni o’z ichiga oladi. Sadriddin Ayniyning o’z kuzatishlari asosida tuzilgan bu tarixiy asarda jadidchilikning 1908-1920 yillarda Buxoro amirligida keng yoyilishi ko’rsatilgan.

Ma’lum darajada S.Ayniyning tojik tilidagi yana bir asari – “Tarixi silsilai Mangitiya, ki dar Buxoro hukm rondand” (“Buxoroda hukmronlik qilgan mang’itlar sulolasi tarixi”) jurnalining 27 sonida e’lon qilingan. jurnali Buxoro jadidchiligi tarixini o’rganishda tarixiy manba bo’lib xizmat qilishi mumkin. 1920-yil sentabrdan 1921-yil noyabrgacha bo’lgan davrda nashr etilgan “Shu’lai inqilob”. «Tarixi amironi mangitiyai Buxoro» («Buxoro mang’it amirlari tarixi») 1923 y. Keyinchalik tojik tilida Sadriddin Ayniy asarlari to’liqligining 10-jildiga kiritilgan.³

Mavzuni o’rganishda jadidchilikning ko’zga ko’ringan namoyandasi, asarlari Buxoro inqilobi va “Yosh buxoroliklar” partiyasi tarixiga bag’ishlangan Fayzullo Xo’jaev muhim hissa qo’shdi. F.Xo’jaevning jadidchilikka bag’ishlangan asarlaridan “O’rta Osiyoda inqilobiy harakat ocherklari” (M., 1926), “Yosh buxoriylar haqida” maqolalar to’plamidagi “Jadidlar” kabilarni alohida ta’kidlash o’rinlidir. «Marksist tarixchi» jurnali (M., 1926). 1926, 1-son), «Buxorodagi inqilob tarixi haqida» (Toshkent, 1926), «Kommunistik fikr» (Toshkent) jurnalida «Ma’lumotnoma va javob», 1927 yil, 3-son) va “Buxorodagi inqilob tarixi va O’rta Osiyoning milliy chegaralanishi haqida” (Toshkent. 1932). Bu nashrlarda 20-asr boshlarida Buxoro jamiyatidagi siyosiy kuchlar va ijtimoiy

¹Ayniy S. Bukhoro inqilobi tarixi uchun materiallar.- Moskva, 1926.- 148 b.

²Ayniy S. Tarixi inqilobi Bukhoro, 1921 / Tarj. R. Xochim.- Dushanbe: Adib.- 1987, - 240 b.

³Ayniy S. Tarixi amironi mangitiyai Bukhoro, 1923 // Kulliyot.-Gildi Yu.-Dushanbe: Irfon, 1966.-B.5-191.

guruhlarning tarixiy sharoiti va birlashuvi, Buxoroda jadidchilikning vujudga kelishi va uning “Yosh buxorchilar harakati”ga aylanib borishi kabi masalalar yoritilgan.

1926-yilda F.Xo‘jaevning rus tilida nashr etilgan “Buxorodagi inqilob tarixi haqida”¹ katta jamoatchilik e‘tiroziga sabab bo‘ldi. Jadidshunos D. A. Alimova F. Xo‘jaev o‘z asarida “jadidchilikning ichki dinamikasini, boshqa mamlakatlarning ilg‘or harakatlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatib bera olgan, vujudga kelish sabablarini tushuntirib bera olgan, rivojlanish bosqichlarini belgilab bera olgan” deb ta’kidlaydi.^{4,5}

Muallif yangi usul maktablarining paydo bo‘lishi tarixida jamiyatni ilg‘or va konservatorlarga ajratgan eski va yangi maktablar vakillari o‘rtasida yuzaga kelgan nizoga katta ahamiyat beradi. Lekin F.Xo‘jaev Buxoro jadidlarining 1917-yil fevral inqilobidan keyingi 1920-yil sentabr voqealarigacha bo‘lgan siyosiy faoliyatiga to‘xtalib, ularning dastlabki ma’rifiy faoliyatiga unchalik ahamiyat bermaydi.

Ta’kidlanganidek, 1926 yilda F.Xo‘jaevning “Buxoro inqilob tarixi haqida” kitobi va “Jadidlar”, “Yosh buxoriylar haqida” maqolasi nashr etilgandan so‘ng muallif jadidchilikni bolshevizm zarariga mafkuralashtirganlikda ayblandi. . Yuqorida tilga olingan G.Turkistonskiyga oid tanqidiy taqrizlarda F.Xo‘jaev asarlaridagi xato va kamchiliklar ko‘rsatilgan bo‘lsa-da, ular birmuncha xolisona edi. F.Xo‘jaev bu tanqidga “Yordam va javob” maqolasi bilan javob berib⁶, o‘ziga qo‘yilgan ayrim “ayblovlar”ning nomuvofiqligini ancha ishonchli ko‘rsatib berdi. Shunga qaramay, F.Xo‘jaev “jadidchilikni ideallashtirish” borasida “o‘z xatosini tan olishga” majbur bo‘ldi. 1932-yilda u o‘zining “Buxorodagi inqilob tarixi va O‘rtadagi milliy chegaralanish haqida”, bu kitobning yakuniy bahosida muallif pozitsiyasi o‘zgarganiga qaramay, manbashunoslik va tarixnavislik ahamiyati bor. jadidchilik harakati. Shu bilan birga, muallif jadidlarning ijtimoiy mohiyati va tarkibiga oldingi bahosidan ham voz kechmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayniy S. Tarixi amironi mangitiyai Bukhoro, 1923 // Kulliyot.-Gildi Yu.-Dushanbe: Irfon, 1966.-B.5-191.
2. Xodjaev F. Buxoroda inqilob tarixi haqida, - Toshkent, 1926.-78 b.
3. Alimova D.A. Tarix tarix sifatida, tarix fan sifatida. T. II. Jadidchilik hodisasi.- Toshkent: O‘zbekiston, 2009.-B. 134-135.
4. Xo‘jaev F. Ma’lumotnoma va javob (Turkistonga) Va Kommunistik fikr.- 1927. – No 3. – B. 153-161.

⁴Xodjaev F. Buxoroda inqilob tarixi haqida, - Toshkent, 1926.-78 b.

⁵Alimova D.A. Tarix tarix sifatida, tarix fan sifatida. T. II. Jadidchilik hodisasi.- Toshkent: O‘zbekiston, 2009.-B. 134-135.

⁶Xo‘jaev F. Ma’lumotnoma va javob (Turkistonga) Va Kommunistik fikr.- 1927. – No 3. – B. 153-161.